”Sverige höll emot Nazityskland”

Beredskapens positive krönikör summerar

av Olof Santesson

TITEL:
Sverige och Hitler 1939–1945. Ett bidrag till historien om Sverige och Tyskland under andra världskriget
FÖRFATTARE:
Kent Zetterberg
FÖRLAG:
Carlsson Bokförlag, Tallinn, 2021

LEDAMOTEN ZETTERBERG ANSER, mycket bestämt, att Sverige inte ska kritiseras för sin hållning under andra världskriget. På en gång blygsam och envist beslutsam har han här varit en röst i den svenska efterkrigsdebatten. När han nu återkommer till temat ger det intrycket av att han en gång för alla vill summera en insats som beredskapsårens ledande forskare – en roll han länge delade med sin tjugofem år äldre akademikollega, Arvid Cronenberg som avled senhösten 2021 i en ålder av nära etthundra år. En annan historiker som i den nya boken ofta åberopas, lite som inspiratör, är Alf W Johansson. Alla tre var verksamma vid MHA, militärhistoriska avdelningen vid MHS/FHS, i nio dynamiska år under ledning av ledamoten Bo Hugemark.

I trion är Kent Zetterberg med femtio års forskning den som med sina egna ord tydligast representerar det sedan länge dominerande småstatsperspektivet. Ytterst, hävdar han, var det den hårda försvars- och säkerhetspolitiken som skyddade Sverige och räddade oss undan kriget. Det gällde att söka bevara freden, skydda de egna medborgarna och att stärka försvaret och folkförsörjningen i en överlevnadspolitik i hopp om att västdemokratierna skulle segra i kriget och att Sverige skulle återfå ett starkt inflytande i det nordiska rummet efter kriget.

Så långt ligger hans hållning i linje med den länge dominerande forskningsmiljön, som kom att prägla SUAV-projektet ”Sverige under andra världskriget”. Först på senare år – efter det kalla kriget – kom ett moraliskt eller moraliserande perspektiv. Blickar riktas numera på Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen, med främst Klas Åmarks tunga bok Att bo granne med ondskan (2011). Sverige och andra neutrala stater ses mer som delaktiga i kampen mot ”Den nazistiska utmaningen” myntat av Alf W Johnsson 1988. Han har senare (2014) hävdat att den krigstida svenska synen på kampen som ett stormaktskrig äger sin giltighet och faktiskt har större förklaringskraft än kriget som en kamp för demokratin.

Zetterberg konstaterar att varje stat under krigsåren hade sitt eget förhållningssätt till den nazistiska utmaningen utifrån externa och interna förhållanden. Men Sverige var

och förblev ”landet utanför”, och han fastnar inte här i definitionsfrågor utan går vidare med sin bearbetning av sex egna tidigare uppsatser i ämnet. De viktigaste slutsatserna i den nya boken sammanfattas i fetstil:

– Med tur och skicklighet följde vårt land en Grand Strategy som höll kriget borta och var till nytta för hela Norden.
– Sverige var i stormakternas ögon inte en småstat, utan en medelstor makt med en stark nationell samling som kunde bita ifrån sig.
– Sverige förde under hela tiden en förhandlingspolitik med Tysklands 1939–1945, där man var ganska jämbördiga parter och pressade faktiskt tillbaka Tyskland till kompromisser och eftergifter, särskilt åren 1942–1945.
– Även britter och amerikanare insåg att Sverige förde en skicklig balanspolitik mot alla stormakterna.
– Avgörande var att Sverige klarade sig självt med besked och i hög grad på sin växande, politiska, militära och handelspolitiska styrka.
– Sverige och Tyskland låste varandra strategiskt. Som kriget utvecklade sig hade Tyskland inte råd att få Sverige till fiende.
– Det var närmas en självklarhet för de fyra demokratiska partierna i den nationella samlingsregeringen att i första hand tänka på de svenska intressena under kriget.

Zetterbergs ”bidrag” med den nya boken är så omfattande att det inte låter sig recenseras på rimligt utrymme. Allt utvecklas i sex fylliga kapitel, där rubrikerna, några med sina underrubriker, i fem av dem räcker långt för att ge en lockande ingång till det mastiga innehållet.

De lyder i tur och ordning ’Neutralitet till varje pris. Till frågan om den svenska säkerhetspolitiken 1940–42 och eftergifterna till Tyskland’, ’Det neutrala Sveriges skuld och ansvar 1939–1945”. Till frågan om den svenska politiken till Nazityskland och debatten efter kriget’, ”Februarikrisen 1942 och det tyska trycket mot Sverige lättar’, ’Hoten mot Sverige kulminerar 1943’ och ”Debatten om ”Övervakningssverige” 1939–1948. Krigsårens långa skugga och debatten om Sandlerkommissionen efter kriget’. Det sjätte lyder, litet avvikande, ’Sven Grafström 1902–1955 – en västvänlig diplomat som förde en moralisk kritik mot den svenska säkerhetspolitiken 1939–1945’. Man kan inte se att något helt skulle saknas på dess sprängfyllda knappa trehundra sidor.

Som få har Kent Zetterberg både förklarat och försvarat ”den svenska linjen”. Den är, som han högst enkelt utrycker det, neutralitet och beredskap på alla områden. Han döljer inte att linjen gentemot Tyskland de första krigsåren krävde ett rätt besvärande mått av anpassning – något som vi i stort sett slapp nästa gång det gällde förhållandet till en militärt överrustad granne: Sovjetunionen, och på 2000-talet, återigen Ryssland. Eftergifterna mot Hitler var främst transiteringsavtalet om tyska soldater genom Sverige och krigshandeln.

Allt var inte så framgångsrikt problemfritt som Zetterbergs grundtes kan ge intryck av. I den mån Hitler tänkte på Sverige och militära åtgärder kan ha övervägts, fanns den tyska misstänksamheten där. Varningar om risken för ett tysk angrepp spreds i Stockholm. Som allvarligast ser författaren läget 1942, när de tyska bakslagen på östfronten inte kunde döljas, och Hitlers oro för nordflanken i Norge och tyska militära förstärkningar dit föranledde den s k februarikrisen när Sverige mobiliserade 300 000 man.

Än större uppmärksamhet ägnar Zetterberg läget våren 1943, då man hos oss hade upplysningar om generalen von Schells anfallsplan med en handfull divisioner från Norge – en episod som med åren utlöst svenska historikers spekulationer men faktiskt saknas i dåtida svenska generalers minnen. Åter skedde dock ett svenskt väpnat pådrag med 300 000 man. Man var på sin vakt. Tyskarna hade vid det laget nödgats börja anfalla i storleksordningen ett mot tre, d v s tvärt emot vad handböcker stipulerade. Och planen ger en mycket lägre bild av svensk motståndskraft än den som Zetterberg uppskattar. Men von Schell kan knappast ha trott att hans eget förband, den nästan helt pansarlösa 25 pansardivisionen, som spjutspets skulle ha vunnit slag på slag och till sist nått Stockholm. Den skulle senare inte fira några lagrar på östfronten.

Ur det allvarliga läget 1943 återställde dock Sverige med Zetterbergs ord – genom att befriande säga upp transiteringsavalet – sin neutralitet och frigjorde sig från det hårda tyska trycket mot landet. Nu var det istället ökad anpassning till de skymtande segrarmakterna som började gälla.

Mer än man kan tro ägnar Zetterberg utrymme till de mer problematiska inslagen i en svensk krishantering i existentiella termer. ”Övervakningssverige”, polisära ingripanden mot personer och massmedier, granskas kritiskt. Den sammanhållning kring statsminister Per Albin Hansson och regeringen som författaren tillmäter ett avgörande värde hade 1940 inte hindrat motsättningar där en del förordade anpassning till Hitlerriket. Och hans inträngande kapitel kring den starkt vänstersinnade diplomaten Sven Grafström röjer en bidragande känsla av att det hade funnits exempel på att Sverige fann sig i krigsläget villigare än vad som borde ha – och hade – krävts. Zetterberg ger plats åt dem som efteråt har valt en moraliskt aktiv hållning. Men ”att […] kasta sig in i ett huvudlöst krig mot världens starkaste militärstat, Tyskland, hade varit dåraktigt”, skriver han med något som liknar riktig ilska mot dem som inte såg realiteterna.

Hur Sverige klarade sin neutralitet under krigsåren fick en rad positiva effekter för hela Norden ifråga om både säkerhet och försvar, inte minst under det kalla kriget, skriver Zetterberg. Sverige blev ett ledande välfärdsland och utvecklade ett invasionsförsvar som fram till ett det kalla krigets slut 1990/91 blev en ”motvikt” till Sovjetunionen i Östersjöområdet. Kontinuitettänkandet har förts med sig i det av honom ledda projektet FoKK (Försvaret och det kalla kriget).

Att den högst civile Zetterberg roas av att tränga in i allt som gäller om armén, marinen och flygvapnet är uppenbart. Och trots att han ingalunda döljer upprustningens brister, räknades Sverige 1945 enligt boken rent av som en regional militär stormakt. Ja, Zetterbergs höga uppskattning av krigsårens svenska militära uppbyggnad lyser igenom på många sidor. Utgångsläget var nog ändå inte överdrivet bättre än motsvarande norska i Alf R Jacobsens 9 april – time for time (2020): påfallande gamla officerare ner till kompanichef, gammalmodig utrustning, ingen operativ vana vid högre förband. Stormakterna hade 1945 sprungit långt före. Och Sverige kom aldrig på bredden ikapp ens in på 1950-talet när vi med vårt stora flygvapen sågs vara i toppen.

Så man behöver inte instämma i allt, och Kent Zetterberg berättar så ivrigt att strukturen inte alltid hinner med att ta läsaren vid handen. Upprepningar är kanske ofrånkomliga fast många, smärre språkmisstag stör; här borde förlaget ha avhjälpt. Men en fylligare forskarhantering i ett band av berättelsen om de svenska beredskapsåren får vi i alla fall leta efter. Berättarens soliga humör smittar, i det mörka.

Recensenten är ledamot av KKrVA.